

**Zárójelentés a Nemzeti Kutatási és Fejlesztési Programok 5/0151/2001.
számú projektjéről
(A „hatvanas évek” Magyarországon)**

1. A projekt fő céljai

Kiindulópontunk az volt, hogy a „hatvanas évek” ma az egyik legtöbbet használt történeti korszak-fogalom Magyarországon és világszerte. A hatvanas években lezajlott, forradalommal felérő paradigmaváltás a mai napig meghatározó a kultúrában. Az azokban az években felnőtt generáció ma meghatározó és mintaadó pozíciókat foglal el világszerte. Ugyanakkor a kilencvenes évek egyben sok tekintetben a hatvanas évekbeli paradigma meghaladása is. Magyarországon a „hatvanas évek” új korszakot jelentett a szovjet rendszer hazai történetében: a kádári represszió végét és a posztsztálini berendezkedés kiépülését.

A projekt keretében vizsgálendő fő kérdéseket a munka kezdetén a következőkben láttuk:

1. A nemzetközi hatalmi-politikai-katonai viszonyok tendenciái a hatvanas években, hatásuk Közép - és Kelet-Európára, illetve Magyarországra.
2. Társadalomkritikai, „életmód- és életforma-forradalmi” kísérletek Nyugaton, rendszerkritikai és reformer mozgalom Közép- és Kelet-Európában
3. A „létező társadalom” és a „mindennapi kultúra”.
4. A sztálini politikai struktúrák mellett felépülő „informális politikai szerkezetek”
5. A társadalom feletti hatalmi kontroll mechanizmusa és intézményei
6. A „közbeszéd” alakulása.
7. A gazdasági reform koncepciójának kialakulása, és az ezzel kapcsolatos viták.
8. A „hatvanas évek” képzőművészetének, építészetének új jelenségei

Célunk új köz- és politikatörténeti, valamint társadalom- és gazdaságtörténeti narratívák megalkotása volt a magyarországi „hatvanas évekről”. Nem törekedhettünk átfogó, a „hatvanas évek” történeti teljességét megragadó összefoglaló(k)ra, hiszen hamarosan kiviláglott, hogy az alapkutatások szinte teljes hiányában ez lehetetlen. Törekedtünk viszont arra, hogy a személyi adottságok, illetve a források hozzáférhetőségének függvényében néhány területen vállaljuk az úttörő szerepét. Abban a reményben, hogy megközelítéseink helytállóan reprezentálják a 2000-es évek elejének távlatából kialakítható történeti képet az 1956 utáni másfél évtizedről.

2. Előzmények

Az 1956-os Intézet az 1990-es évek végéig elsősorban az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc történetének, előzményeinek, alakulásának és utóéletének kutatásával foglalkozott. Bár számos kutatónk lépett túl a forradalom tematikai és kronológiai határain, ezek a munkák azonban jelentős részben 1956 hatástörténetét vizsgálták, vagy egyéni programok voltak, sokszor esetiek. Ennek ellenére a hazai történetírásban az elsők között állítottunk össze tematikus válogatást a korai Kádár-korszakról (*Évkönyv*, 1995.), 1999-ben és 2000-ben ugyanitt hoztuk nyilvánosságra *Az állambiztonsági szervezet a Kádár-korszakban* című, az OTKA által támogatott kutatás eredményeit.

Munkánk előzményeként felmértük a historiográfiai előzményeket is. Azt tapasztaltuk, hogy a „hatvanas évek” történeti feldolgozottsága és történeti képe jelenleg egyaránt ellentmondásos Magyarországon. Egyfelől a levéltári források legnagyobb része hozzáférhető, másfelől a korszak alapvető jelentőségű dokumentumai publikálatlanok. A szakirodalom egy része magában a Kádár-korszakban született, s ezért ma már szükségszerűen korlátozott érvényességű, 1989 utáni része pedig az 1989-90-es rendszerváltás „előtörténeteként” ábrázolta a Kádár-korszak egészét. A közbeszédben egyaránt jelen van a hatvanas éveket a (különbféle jelzős szerkezetekkel ellátott) „diktatúra” időszakába soroló, strukturálatlan tagadás és a nosztalgia.

A „hatvanas évek” ugyanakkor világszerte sajátos fordulópontnak, korszakhatárnak tűnt. Aktorai, gondolkodói utolsó kísérletként a hatvanas években, a megvalósult modernitás évtizedében egyszerre bírálták a demokratikus piacgazdaságokat és a magát ennek meghaladásaként feltüntető létező „szocializmust”, hogy azután 1968-ban mindkét törekvés gyakorlati kudarcot valljon. A magyar „hatvanas éveknek” nincs összefoglaló történeti monográfiája, ám helyet kapott számos jelenkori történeti összefoglalóban. Nyugaton az 1968-as magyar gazdasági reform és a „kádárizmus” jelensége irányította a figyelmet (1956 után) ismét Magyarországra. A hatvanas évek gazdaságtörténetét először a hetvenes évek közepétől közgazdászok írták.

Mindezek alapján megerősödött az a meggyőződésünk, hogy érdemes új, történeti megközelítésekkel kísérletezni még akkor is, ha sem a források teljes körét nem tudjuk elérni, sem konszenzuális megállapításokra nem támaszkodhatunk, de még a vizsgálódás időhatárainak kijelölése sem könnyű feladat. Arra törekedtünk, hogy a projekt valamennyi résztvevője a legteljesebb személyes és tudományos autonómia alapján vegyen részt a munkában. Ezért úgy döntöttünk: nem állítunk eléjük sem tematikai, sem módszertani követelményeket, csupán erre vonatkozó ajánlásokat fogalmazunk meg. Úgy láttuk, hogy feladatunk nem a kevéssé kiforrott, spekulatív nézetek ütköztetése, hanem a kutatási eredmények szembesítése egymással. Ezért elhatároztuk, hogy lehetőség szerint munkánk minden fázisát a nyilvánosság és a szakmai közvélemény elé tárjuk, évente konferenciát, workshopot tartunk, s az eredményeket folyamatosan megjelentetjük, még a közbülső kutatási fázisokat érzékeltető műhelytanulmányokat is. Úgy véltük, a mégoly színes eszmeváltások helyett inkább konkrét kutatásokon alapuló, akár részkövetkeztetések váltsanak ki gondolatokat, esetleg vitát.

3. Előkészületi szakasz - 2001

A 2001 nyarán induló bő fél éves időszakot intenzív *előkészületi szakasznak* tekintettük. Szamba vettük a résztvevők egyéni munkájában, illetve a közös intézeti projekteknél fellelhető „tartalmi előzményeket”, amelyeket a kezdeti szakaszban lévő új közös munka új fényében vettünk szemügyre, értelmeztünk és vitattunk meg projektmegbeszélések sorozatán. Az előkészületek során fogalmazódott meg az következtetés, hogy munkánkat tartalmi és módszertani szempontból két és „fél” szakaszra osztjuk. A „fél” periódusban a Kádár-korszak egészét sajátosan értelmező konferenciát tartunk az 1956-os forradalom emlékezetéről. Ezt követően a 2002. őszi első súlyponti konferenciáig tart az úgynevezett „*Esettanulmány*”-szakasz. Ennek során a résztvevők a korszak kontextusába helyezett mikroelemzéseket (esettanulmányokat) készítenek. Az utolsó szakaszban, 2003-ban lehetőség szerint a mikroelemzésekre épülő, szélesebb tematikájú, összefoglaló tanulmányok készülnek, amelyeket az év őszi újabb konferencián mutatunk be, s ezek képezik a 2004 első felében kiadandó zárókötet anyagát.

Feladataink illetően tisztázása után a 2001-es évet elsősorban „felhalmozási időszaknak” szántuk. Kiterjedt levéltári kutatásokat folytattunk hazai és külföldi levéltárakban. A nemzetközi hatalmi-politikai-katonai viszonyok hatvanas évekbeli tendenciáiról Békés Csaba és az irányítása alatt álló munkacsoport folytatott jelentős levéltári feltáró munkát, különös tekintettel Magyarország nemzetközi kapcsolataira előbb magyarországi, majd (Békés Csaba) 2001. szeptemberétől az Egyesült Államokban (Washingtonban). A programhoz csatlakozott Baráth Magdolna (Történeti Hivatal) Moszkvában a Külügyminisztérium levéltárában gyűjtötte a budapesti szovjet nagykövet jelentéseit a hatvanas évek közepéig. A „létező társadalom” és a „mindennapi kultúra” témakörében Valuch Tibor elsősorban a falusi társadalom hatvanas évekbeli nagy átalakulásával foglalkozott. Rainer M. János az ELTE Bölcsészettudományi Karán tartott „Bevezetés a kádárizmusba” műhelyszemináriumán foglalkozott a Kádár-korszak középidejének társadalomtörténetével és mindennapjaival. Germuska Pál a szocialista városok esettanulmányának keretében vizsgálta az urbanizálódás és iparosodás sajátos magyar jelenségeit a korszakban.

A sztálini politikai struktúrák mellett felépülő „informális politikai szerkezetek” kialakulása témakörében Standeisky Éva folytatta levéltári feltáró munkáját a magyar irodalmi élet politikai szerepéről és kapcsolatairól. A társadalom feletti hatalmi kontroll mechanizmusainak, intézményeinek témakörében Kenedi János és Rainer M. János foglalkozott az állambiztonsági szervezet történetével. Kutatásaikat a Történeti Hivatalban folytatták. Molnár Adrienn és Standeisky Éva levéltári kutatásai az állambiztonság „célcsoportjait” vizsgálták esettanulmányok keretében. Szokolczai Attila a megtorlás és az ún. „konszolidáció” időszakáról készített összefoglaló tanulmányt. Körösi Zsuzsanna és Molnár Adrienne összeállítást készítettek Kádár János „emlékezetéről” az 1956-os Intézet Oral History Archívumának anyagaiból. Kozák Gyula a hatvanas évek mai nemzetközi recepciójával kapcsolatban végzett kutatómunkát.

A kutatás szerves része a hatvanas évek emlékezetének kutatása. Az 1956-os Intézet Oral History Archívumának mintegy ezer életútinterjúja közül számos tartalmaz releváns adalékokat a hatvanas évekről. Az interjúk vonatkozó részeit Körösi Zsuzsanna és Molnár Adrienn folyamatosan gyűjtötte az év folyamán – ebből egy kis adatbázist hozva létre.

Az 1956-os Intézet 2001. decemberében megjelent Évkönyvében tematikus dossziét közzeltünk, amelyben helyet kapott Kozák Gyula, Molnár Adrienne, Standeisky Éva és Rainer M. János tanulmánya. Közzeltük Józsa Péter szociológus 1977-ben írott, annak idején külföldi megjelenésre szánt elemzését a magyar értelmiség hatvanas évekbeli belső világáról, Kende Péter bevezetőjével (ez az írás hagyatékából került elő). Az Évkönyvben közzeltük az év nyarán elhunyt Vásárhelyi Miklós az 1980-as évek elején készült visszaemlékező életútinterjújának az 1960-as évekkel foglalkozó részét Kozák Gyula szerkesztésében.

Megterveztük az 1956-os Intézet honlapján „Hatvanas évek” címmel kialakítandó önálló, adattár jellegű – kronológia, bibliográfia, szereplők, fogalmak, képek, táblázatok stb. – tartalomszolgáltató aloldalt. Megkezdődött a intézeti interneten elérhető digitális fotó-adatbázis anyagának kibővítése, a hatvanas évek képi dokumentációjának gyűjtése.

2001. októberében az MTA Történettudományi Intézetével közösen konferenciát rendeztünk arról a történeti problémáról, amely az egész Kádár-korszakot áthatotta, és a nyolcvanas évek végéig érvényes „magyarázatát” éppen a „hatvanas években” nyerte el: a múlt, jelesül 1956 emlékezetéről. A tanácskozás tematikai tervének összeállításakor úgy döntöttünk, hogy nem korlátozzuk azt a „hatvanas évekre” – ellenkezőleg, a forradalom emlékezetét egészen a jelenig próbáljuk áttekinteni. Egyetlen, nagyon sajátos történeti-emlékezeti probléma vizsgálatával határozzuk meg azt gondolati keretet, amelyben azután a „hatvanas évek” vizsgálatát a továbbiakban folytatjuk. Az előadások szövegét az Intézet 2002.

évi Évkönyvében teljes egészükben publikáltuk (egy-egy szöveg már 2001-ben megjelent a sajtóban).

2001 decemberében az Évkönyvvel egyidejűleg mutattuk be azt a dokumentumfilmet, amely a projekt szellemi keretében, de a Magyar Történelmi Film Alapítvány anyagi támogatásával készült. A film a „hatvanas évek” egyik korszakzáró mozzanatáról, Kádár János 1972-es nyugdíjazási kérelméről szólt.

4. Mikrotörténeti esettanulmányok – 2002

A 2001. második felében véglegesített munkaprogramnak megfelelően az egész év során folyt a 2. sz. konferenciára készülő esettanulmányok anyaggyűjtése, majd a tanulmányok megírása. Ebbe a szakaszba az 1956-os Intézet munkatársain (Rainer M. János projektvezető, Germuska Pál, Standeisky Éva, Molnár Adrienne, Kőrösi Zsuzsanna, Keller Márkus, Kozák Gyula, Kenedi János, Békés Csaba, Valuch Tibor, Tischler János, Lux Zoltán, Sárközy Réka, Topits Judit és Györi László) kívül felkérésünkre bekapcsolódott Baráth Magdolna (Történeti Hivatal), Horváth Sándor (MTA Történettudományi Intézete), Tóth Eszter Zsófia (Politikatörténeti Intézet) és Majtényi György (Magyar Országos Levéltár) is, akik ugyancsak esettanulmányokat készítettek.

Munkánk e fázisban a következő előfeltevésekből indult ki:

- a „hatvanas évek”-ként meghatározott időszak a magyar történelemben nem érthető meg az 1956-os forradalmat közvetlenül követő, leggyakrabban restaurációs-repressziós periódusként emlegetett időszak vizsgálata nélkül,

- a korszak hazai történéseinek értelmezéséhez elengedhetetlen az alapvető nemzetközi összefüggések, ekkori változások, elsősorban a szovjet tömb, s maga a Szovjetunió korabeli változásfolyamatainak vizsgálata,

- a vizsgálódásokat célszerű a magyar társadalom 1956 utáni változásaira koncentrálni, mert a korabeli politika egyebek között abban különbözött a forradalom előttiétől, hogy igyekezett reflektálni a társadalomban történetekre, s a nemzetközi feltételrendszer determinációi valamint az ún. szocializmus építésének ideologikus projektje mellett ezt új tényezőként vette figyelembe

Mindezen megfontolások eredményeképpen választottuk a mikrotörténeti esettanulmányok módszerét, ami a társadalomtörténeti súlypontnak amúgy is megfelelő, s napjainkban igen elterjedt módszere.

Az év során intenzív levéltári kutatómunka folyt több hazai, országos és helyi levéltárban, illetve – a nemzetközi összefüggések vizsgálata céljából – Oroszországban (Baráth Magdolna) és az Egyesült Államokban (Békés Csaba). Az összegyűjtött anyagot az 1956-os Intézet – Közalapítvány Könyvtára kéziratgyűjteményében helyeztük el, a digitális adatok, források pedig az Intézet jelenkor-történeti adatbázisába kerültek. Az egész év során folytatódott a digitális fotóadatbázis anyagának bővítése, több hazai fotótörténeti gyűjteményben (elsősorban a Magyar Nemzeti Múzeum Fényképtárában, ahol Kádár János fotóalbumait tártuk fel, illetve a Népszabadság archívumában folytak kutatások, de pl. gyűjtés folyt Bojár Sándor hagyatékában, a kecskeméti Magyar Fotográfiai Múzeumban stb.).

November elejére tíz résztvevő készült el átlagosan 2,5 – 3,5 szerzői ív terjedelmű kéziratával, amelyek túlnyomó része mikrotörténeti módszerrel készült, társadalomtörténeti esettanulmány volt. (Egy résztvevő a kutatási eredményeket összegző téziseket nyújtott be). A tanulmányokat elektronikus úton szétküldtük a projekt résztvevőinek, illetve mintegy 20-25 szakembernek – történészeknek, szociológusoknak stb. November 20-22-én valamennyiük részvételével tartottuk meg a 2. sz. konferenciát workshop rendszerben. Öt szakembert opponensi feladatok ellátására kértünk fel (Gyáni Gábor, Kovács Gábor, Ö. Kovács József,

Horváth Gergely Krisztián, Varga László), ők írásban is eljuttatták véleményüket az elkészült tanulmányokról a szerzőknek és a résztvevőknek. A konferenciáról hangfelvételt készítettünk.

A műhely-konferencia során csak kisebb rész-megjegyzések érkeztek Majtényi György, Horváth Sándor, Tóth Eszter Zsófia esettanulmányaihoz. Fogalomhasználati vita bontakozott ki Valuch Tibor egyébként nagy elismeréssel fogadott összefoglaló jellegű tanulmányáról. (Ezzel kapcsolatosan 2002. december elején az Intézetben elméleti vitát rendeztünk az a szerző egy másik szövege, illetve Kovách Imre tanulmány alapján Kósa László professzor vezetésével, ugyancsak workshop formában.) Standeisky Éva tanulmányának első részét a résztvevők túlnyomó többsége éles bírálatban részesítette túlzottan spekulatív, egyes esetekben leegyszerűsítő megállapításai miatt. Kozák Gyula kísérleti munkája (a hatvanas évekre jellemző fogalmak lexikonszerű lajstroma) ugyancsak élénk vitát váltott ki, már csak a többi tanulmánytól gyökeresen eltérő műfaja miatt is. Germuska Pál gazdaságtörténeti munkáját, Molnár Adrienne és Rainer M. János írásait a résztvevők általában elismeréssel fogadták. Baráth Magdolna moszkvai kutatásainak eredményeit első megközelítésben összegző beszámolója számos kérdést indukált, míg Békés Csaba külpolitika-történeti téziseinek kidolgozottsági fokát illetően számos kétely, sőt elmarasztaló megállapítás hangzott el. Élénk vita alakult ki elsősorban módszertani kérdésekről, egyes források használhatóságáról, megközelítéséről, „megfejtési” lehetőségeiről kapcsolatban (a nyílt és titkos statisztikáktól a kor sajtóján át a titkos ügynöki jelentésig).

A vita tanulságai alapján az év végéig a szövegeket véglegesítettük (néhány esetben ez 2003-ra maradt). Az 1956-os Intézet 2002-es Évkönyvében néhány tanulmány már 2002 decemberében napvilágot látott. További tanulmányok, illetve az Évkönyvben közölt tanulmányok ott nem publikált részei a *Múlt századi hétköznapok – tanulmányok a Kádár-rendszer kialakulásának időszakából* címmel külön kötetben 2003-ban jelentek meg (összesen 11 tanulmány).

2002 őszén Intézetünk internetes honlapján új tartalomszolgáltató aloldalt nyitottunk „Hatvanas évek” címmel. Elkészült az időszak kronológiája, valamint válogatott bibliográfiája, továbbá hozzáférhetőek a projekthez kapcsolódó, az egyes résztvevők tollából született kisebb-nagyobb tanulmányok és cikkek. A legjelentősebb gyarapodást a fotóadatbázisban értük el, összesen mintegy 2000 képet digitalizáltunk. Folytatódott az Oral History Archívum interjúiból a hatvanas évekre vonatkozó részek gyűjtése és szerkesztése.

2002 decemberében készült el az 1956-os Intézet és a kanadai National Film Board koprodukciónak, a Magyar Történelmi Film Alapítvány támogatásával a „Kiutazása közérdeket sért” című dokumentumfilm (rendező: Pataki Éva), amely a hatvanas-hetvenes években disszidált fiatalokról, a kivándorlás motívumairól, történetéről, beilleszkedésükről szól.

5. Kísérletek az összefoglalásra – 2003

Az év első két hónapjában véglegesítettük a 2002. évi műhelykonferencia tanulmányait Rainer M. János projektvezető és Török Gyöngyvér felelős szerkesztő irányításával. Egyes tanulmányok (Baráth Magdolna, Békés Csaba, Majtényi György, Valuch Tibor) jelentősen megváltoztak. Mások (Rainer M. János, Standeisky Éva) lényegében új szövegekkel jelentkeztek. 2003. június 27-én a kötet megjelent mintegy 32 ív terjedelemben „Múlt századi hétköznapok. Tanulmányok a Kádár-rendszer kialakulásának időszakából” címmel.

2003 legjelentősebb feladatát a projekt 3. számú, összefoglalónak szánt konferenciájára, illetve az annak nyomán elkészítendő tanulmányokra való anyaggyűjtés, kutatás és felkészülés, majd a konferencia előadásainak elkészítése jelentette, az év végéig pedig a tanulmányok véglegesítése. A kutatás és anyaggyűjtés szerves folytatása volt az előző

évi munkáknak, annak tanulságaira épített. Néhány résztvevő úgy döntött, hogy a műhelykonferencián bevált mikrotörténeti megközelítésén nem változtat, s akkori munkáját folytatja. A projekt e szakaszában a munkatársak száma tovább növekedett. A konferenciára és a zárókötetre bekapcsolódott a munkába a műhely-konferencia korábbi opponense, Kovács Gábor (MTA Filozófiai Intézet), továbbá Kalmár Melinda (szabadfoglalkozású), Varga Balázs (Nemzeti Filmarchívum), Beke László (MTA Művészettörténeti Intézete), Sasvári Edit (Budapesti Történeti Múzeum), Prakfalvi Endre (Építészettörténeti Múzeum), Varga Zsuzsanna (ELTE Bölcsészettudományi Kara), Péteri György (Trondheim University) és Szabó Csaba (Magyar Országos Levéltár).

A konferenciára „*Hatvanas évek*” Magyarországon címmel 2003. október 17-18-án került sor a TIT Kossuth Klub nagytermében. A két nap során, váltakozó megoszlásban 40-70 fő jelenlétében zajlottak az előadások. Az előadások egyenként félórás időtartamban exponálták az alapjukat képező, hosszabb (átlagosan 2 ívnyi terjedelmű) tanulmányok főbb téziseit, illetve egy-egy részletet emeltek ki azokból. 3-4 előadásonként vitára került sor. Valamennyi tartalmi egység után egy kérdés került a vita középpontjába – a magyar „hatvanas évek” sajátos karaktere, illetve a periodizáció kérdése, ti. mettől meddig tartottak a hatvanas évek Magyarországon. A „hatvanas évek” sajátos magyar tartalmairól szólva legnagyobb hangsúllyal a hallgatóság soraiban helyet foglaló Földes György (Politikatörténeti Intézet) utalt arra az interpretációra, amellyel a konferencia legtöbb előadása implicit vitát folytatott. Az előadók többsége a „hatvanas években” folytatott magyar politika és a társadalmi gyakorlat reaktív jellegét hangsúlyozta, amelyet így elsősorban az 1956-os forradalom tapasztalatai, az azokból leszűrött következtetések befolyásoltak. Többen rámutattak, hogy a hatvanas évek nyugati baloldali hulláma (életforma-forradalmak és politikai forradalmi ideológiák) is ezen a szűrőn keresztül érvényesültek Magyarországon. Földes (és néhány más hozzászóló) ezzel a magyarázattal szemben úgy vélte, hogy a hatvanas évek „enyhülése”, nyitása stb. nem „engedmény-jellegű”, ahogyan az előző magyarázatból logikusan következik. Sokkal inkább a kádári politika valamiféle eredeti vonásáról, innovációjáról van szó. A rendkívül izgalmas kérdés érdemi megvitatására az ilyen típusú összejövétel nyilván nem egészen alkalmas, mindenesetre azt jelzi, hogy a Kádár-korszak megítélésében egy ideje érzékelhető kettősség történeti-történeti diskurzusokban is megjelenik, illetve autonóm módon létrejönnek az első átfogó elemzési keretek a korszakra vonatkozólag.

Az összejövétel célját nem pusztán a tudományos eszmecserében láttuk, hanem szeretnénk volna jelezni a projekt egy másik törekvését is. Ez pedig a korszak légkörének és képeinek megidézése. Ezt a célt szolgálták az előadásokba beépített fotók, dokumentumok (Valuch Tibor, Horváth Sándor, Tóth Eszter Zsófia, Beke László, Prakfalvi Endre előadásaiban bőségesen élt ezekkel az eszközökkel). A konferencia végén levetítettük a Balázs Béla Stúdió 1973-ban készült *Ünnep* című dokumentumfilmjét, amely egy tervezett, de soha be nem fejezett munkásszociográfiai sorozat első darabja volt. Az alkotók közül jelen volt B. Révész László rendező (Magyar Televízió) és Kozák Gyula szociológus, forgatókönyvíró (1956-os Intézet), akik a vetítés után előadással felérő visszaemlékezésben jelenítették meg a kritikai értelmiség hétköznapijait a hatvanas-hetvenes évek fordulóján. A konferenciáról hangfelvételt készítettünk.

2003-ban a fotó-adatbázisba töltöttük az előző évben gyűjtött 2000, illetve ez év első hónapjaiban összegyűjtött 1000, összesen mintegy 3000 fotót. Az adatbázisban megtalálható a digitalizált, professzionális nyomtatásra alkalmas kép, az interneten való forgalmazásra alkalmas ún. bélyegkép, a demonstrációra alkalmas „gyengített” változat, továbbá a kép valamennyi azonosításra alkalmas adata, illetve a hozzá (tárgyához, helyszínéhez, szereplőjéhez stb.) kapcsolódó tárgyszavak. Az adatbázis az interneten elérhető, magyar és angol nyelven.

A hatvanas évekhez, illetve a Kádár-korszak kezdeti periódusához kapcsolódó, az 1956-os Intézet Oral History Archívumában őrzött életútinterjúk válogatása ugyancsak adatbázisba került. A szerkesztett szövegek, a hozzájuk kapcsolódó magyarázó jegyzetek, életrajzi adatok, a hangfelvétel jellemző részletei, fotók stb. új szolgáltatás keretében az internetre kerülnek, mint a „Hatvanas évek” menüpont egyik szolgáltatása. A részfeladat keretében mintegy 30-40 interjúrészlet került szerkesztés nyomán az adatbázisba – a program megvalósulása 2004 tavaszára várható. (Az digitális interjú-tár és Internet-szolgáltatás 1956-ra vonatkozó részét a Hírközlési és Informatikai Minisztérium „E-világ” pályázata keretében fejlesztjük, a jelen programmal párhuzamosan.) A kutatás során előkerült források, kronológiai tételek, adatsorok, statisztikák, táblázatok, ugyancsak folyamatosan a számítógépes adatbázisba kerültek.

2003-ban két dokumentumfilm készült a projekt műhelyében – a korábbiakhoz hasonlóan a Magyar Történelmi Film Alapítvány anyagi támogatásával. Pataki Éva „Rózsa utca” című munkájában a Jancsó Miklós – Mészáros Márta házaspár hatvanas-hetvenes évekbeli „szalonjának” emlékezetét idézték meg annak egykori „vendégei”. Ezt a filmet decemberben a 2003. évi Évkönyvvel egyidejűleg mutattuk be. Ugyancsak leforgattuk Topits Judit „Üzemi baleset” című filmjét a Kádár-korszak első évtizedeinek tájékoztatáspolitikájáról, amelyben egykori „szereplők” három esettanulmányon (Rákosi Mátyás halála, Vályi Péter halálos balesete, egy MALÉV-gép 1971-es katasztrófája) szemléltetik e politika gyakorlatát.

6. A projekt lezárása - 2004

Az év első hónapjaiban „*Hatvanas évek*” *Magyarországon - tanulmányok* címmel véglegesítettük a 2003. évi konferenciára készült előadások tanulmány-változatait. A szerkesztés folyamatában a projektvezető, az Intézet által felkért szakmai konzultáns (Gyáni Gábor, az MTA doktora), illetve Török Gyöngyvér szerkesztő vett részt. A beszámolási időszak végére együtt áll a tanulmánykötet szerkesztett kézírata mintegy 38 szerzői ív terjedelemben. A konferencia tematikájához képest csupán néhány változás következett be a kötet szerkezetében. Az egyetlen jelentős változás Békés Csaba nemzetközi politikai összefoglalójának kimaradása a kötetből. A szerző és a projektvezető egyaránt úgy látta, hogy a kutatás jelenlegi stádiumában, elsősorban a felhalmozódott kutatási anyag áttekintésének nehézségei miatt nem lenne értelme a közlésnek. Békés tanulmánya feltehetőleg 2004 végén, az 1956-os Intézet 2004. évi Évkönyvében lát majd napvilágot, az NKFP-projekt támogatásának feltüntetésével. Új tartalmi elem viszont a kötet tartalmára, illetve a korszak jellegére reflektáló fotóösszé, amely a fotóadatbázis számára elvégzett gyűjtés eredménye.

Ezzel párhuzamosan elkészült az 1956-os Intézet Oral History Archívuma anyagából egy mintegy 8-9 ívnyi interjú-válogatás Molnár Adrienne szerkesztésében, amely „A hatvanas évek emlékezete” címet viseli. Ebben mintegy hatvan interjú hosszabb-rövidebb részletei kapnak helyet, amelyek a korszak legkülönfélébb társadalmi helyzetű szereplőitől származnak, magas rangú pártfunkcionáriustól az 1956-os forradalomban részt vett volt elítéltig. Ezt a könyvet – amelyben helyet kap a tanulmánykötetben szereplő fotóösszé második része – a tanulmánykötettel egyidejűleg, 2004. második negyedévében szándékozunk megjelentetni.

7. Összefoglaló értékelés

Közbülső jelentéseinkhez valamennyi, a projekt keretében megjelent munkánkat mellékelünk. A zárójelentés mellékletében ezek közül csak a legfontosabbakra utalunk. Kutatást folytattunk szinte minden jelentős, országos gyűjtőkörű hazai levéltárban, esetenként megyei levéltárakban, továbbá Oroszországban és az Egyesült Államokban. Három év alatt a program résztvevői mintegy 50 ezer oldal fénymásolatot készítettek. Digitalizáltunk és adatbázisba töltöttünk, valamint az interneten hozzáférhetővé tettünk mintegy háromezer fotót, több tucat életút-interjút. Három Évkönyvünk négy „dossziéja” közölte a projekthez készült tanulmányokat és forrásközléseket. Egy önálló tanulmánykötetünk jelent meg, s megjelenés előtt áll a záró tanulmánykötet, illetve a korszak emlékezetét ábrázoló interjúválogatás kötete. Négy dokumentumfilm készült. Elkészült az internetes tartalomszolgáltatás (digitális történelem) alapvetése. A projekt intézeti résztvevői három év alatt több mint 60 cikket, tanulmányt, forrásközlést tettek közzé. Összesen három konferenciát (két nyilvános, egy workshop jellegű) rendeztünk a program keretében.

Csaknem három esztendő közös munkájára visszatekintve a program újdonságát és jelentőségét változatlanul abban látjuk, hogy a „hatvanas évekről” eddig nem folyt célzott, koordinált, történeti szempontú kutatás. Célunk elsősorban a kezdeményezés volt e téren, s amennyiben lehetséges, új történeti narratívák megalkotása. Úgy érezzük, hogy ezt többé-kevésbé el is értük. Kutatásaink megalapozott történeti képeket javasolnak az 1956-os forradalmat követő bő másfél évtizedről, a Kádár-rendszer megalapozásának és berendezkedésének időszakáról. Ezek a képek kétségkívül nem egyenletesen fedik le egy majdan lehetséges történeti tablót minden egyes részét. Néhány menet közben kiválasztott területen (társadalomtörténet, a hétköznapiok története, a külkapcsolatok története) munkánk remélhetőleg új eredményekkel gazdagította a Kádár-rendszerrel eddig rendelkezésre álló történeti tudást. Munkánk figyelmet keltett a szakma művelőinek körében itthon és határainkon túl – remélhetőleg a közeli jövőben a projekt összefoglaló tanulmányainak egy része angol nyelven is megjelenik (erre vonatkozólag konkrét ajánlatunk van a norvégiai Trondheim egyetemének kiadójától). Ennél is fontosabb, hogy benyomásunk szerint a projekt eredményei beépültek és beépülnek a Kádár-korszakról folyó történetírói, illetve ennél tágabb történeti diskurzusba. Nem volt célunk „nagy történet írása” – inkább új alapok, megközelítések jelzése. A problémát, a posztstálini szovjet rendszer magyarországi reformált változatának kialakulását és mindennapi „üzemmenetét”, amennyire lehetséges, mint „a dolgot magát”, nem a végkifejlet perspektívájából szerettük volna nézni. A projekt végső megítélése szempontjából nem elsősorban e jelentés, útkereséseink s elvégzett munkánk e sajátos „belső története”, hanem a szakma és a közönség számára hozzáférhető eredményeink (lesznek) mérvadók.

Budapest, 2004. február 27.

Rainer M. János
projektvezető

Mellékletek

1. A Nemzeti Kutatási és Fejlesztési Programok 5/0151/2001. számú projektjének (A „hatvanas évek” Magyarországon) keretében rendezett konferenciák programja
2. A Nemzeti Kutatási és Fejlesztési Programok 5/0151/2001. számú projektjének (A „hatvanas évek” Magyarországon) keretében megjelent önálló kiadványok, illetve könyvfejezetek tartalomjegyzéke

Melléklet 1.

A Nemzeti Kutatási és Fejlesztési Programok 5/0151/2001. számú projektjének (A „hatvanas évek” Magyarországon) keretében rendezett konferenciák programja

A.

Emlékezők, emlékeztetők, felejtők – 1956 négy és fél évtizedes emlékezete Az 1956-os Intézet és az MTA Történettudományi Intézete konferenciája 2001. október 15-16.

Budapest, MTA Országház utcai épület, Jakobinus-terem

Október 15.

Társadalmi emlékezet

10.00-13.00

- Egy történelmi esemény emlékezete – elméleti megközelítések (Gyáni Gábor)
- Emlékezet, elfojtás, felejtés – a Kádár-korszakban (Molnár Adrienn – Kőrösi Zsuzsanna)
- 1956 társadalmi emlékezete 1989 után (Csepeli György)
- 1956 emlékezete Nyugaton (Gömöri György)
- A forradalom emlékezete a határon túli magyarok körében (Benkő Samu)
- *Vita az előadásokról*

1. nap – Délután

„Emlékeztetők” – a történetírás emlékezete

- 1956 historiográfiája 1989 előtt – az emigráció (Kende Péter)
- 1956 történetírása a rendszerváltás óta (Horváth Sándor)
- A magyar forradalom a nemzetközi történettudományban és történetírásban – a kremlinológiától az új hidegháború-történetírásig (Borhi László)
- *Vita az előadásokról*

2. nap – Délelőtt

Politika és emlékezet

- Az MSZMP és 1956 (Ripp Zoltán)
- Ellenzék és 1956 (Kis János)
- 1956 a rendszerváltás folyamatában (Rainer M. János)
- Politikai beszéd 1956-ról – 1989 után (Litván György)
- *Vita az előadásokról*

2. nap – Délután

Irodalom, művészetek, média

- 1956 az irodalomban és a művészetekben – 1989 előtt (Pomogáts Béla)
- 1956 a művészetekben (Sümegei György)

Szünet

Történelmi emlékezet – ma. Kerekasztal-beszélgetés.

Résztevők: Mécs Imre, Forintos György, Vitányi Iván, Pataki Ferenc, Kornis Mihály, Szabó Iván. A beszélgetést vezeti: Kenedi János

B.
A „hatvanas évek” Magyarországon, 1958–1974
MEGKÖZELÍTÉSEK – ESETTANULMÁNYOK
Műhely-konferencia
2002. november 20-22.

1956-os Intézet, Budapest VII. Dohány utca 74.

2002. november 20., szerda

Bevezető (Rainer M. János)

Horváth Sándor: Városiasodás és a családok mindennapjai

Standeisky Éva: Alkuk. Az értelmiség és a hatalom a hatvanas években. Problémák és megoldási kísérletek

Valuch Tibor: „Községünkben nagy előrehaladást értünk el a szocializmus építése terén.”

Paraszti és falusi társadalom Magyarországon az 1960-as években

2002. november 21., csütörtök

Tóth Eszter Zsófia: Változó identitások munkásnők élettörténeti elbeszéléseiben

Majtényi György: „Nekem a hatvanas évek...” A hatvanas évek tapasztalata egy élettörténeti elbeszélésben

Rainer M. János: Lemerülés vagy megkapaszkodás? Idősb és ifjabb Antall József az 1956 utáni években

Kozák Gyula: Lábjegyzetek *A hatvanas évek Magyarországa* monográfiához

Germuska Pál: A magyar hadiipar átszervezése és rekonverziója az 1960-as évek elején

Molnár Adrienne: Szabadlára ítélve. Az ötvenhatos elítéltek szabadulás utáni visszailleszkedése

2002. november 22., péntek

Békés Csaba: Magyarország és a Varsói Szerződés, 1956-1969 (Tézisek)

Baráth Magdolna: Magyarország a szovjet diplomáciai iratokban, 1957–1964

C.
„HATVANAS ÉVEK” Magyarországon
Az 1956-os Intézet Közalapítvány tudományos konferenciája
2003. október 17-18.
Budapest, Kossuth Klub

Október 17.

Megnyitó: Kende Péter

Rainer M. János: „Hatvanas évek” – Magyarországon. (Politika)történeti közelítések

Békés Csaba: Magyarország és az európai biztonság, 1966–1972

Baráth Magdolna: Magyarország és a Szovjetunió

Varga Zsuzsanna: Illúziók és realitások az új gazdasági mechanizmus történetében

Germuska Pál: A magyar haditechnikai termelés és az új gazdasági mechanizmus

Tischler János: Politikai-gazdasági bűnügy a hatvanas évekből. Az Onódy-per

Péteri György: Pirruszi győzelem – a „MEGÉV-ügy” (1973–1974) és a politikai stílus változása a hosszú hatvanas években

Szabó Csaba: Egyházpolitika a hatvanas években

Standeisky Éva: Bomlás. A hatalom és a kulturális elit

Kalmár Melinda: Reform-modell a kultúrában

Október 18.

Kovács Gábor: Forradalom, életmód, hatalom, kultúra – a politikai gondolkodás jellemzői a hatvanas években

Valuch Tibor: Az életkörülmények és a mentalitás változásai a magyar falvakban a kollektivizálás után

Horváth Sándor: Fiatalok a városban: városi ifjúsági szubkultúrák a hatvanas években

Tóth Eszter Zsófia: Fogyasztástörténet a hatvanas években

Varga Balázs: Párbeszéd kora – történelmi reflexió a hatvanas évek magyar filmjeiben

Beke László: Művészet a hatvanas években

Sasvári Edit: Konceptióváltások a kulturális elhárítás állambiztonsági eljárásaiban

Prakfalvi Endre: A hatvanas évek építészetéről

B. Révész László–Kardos Sándor–Kozák Gyula: Ünnepek. Dokumentumfilm (1973)

Beszélgetés az alkotókkal

Melléklet 2.

A Nemzeti Kutatási és Fejlesztési Programok 5/0151/2001. számú projektjének (A „hatvanas évek” Magyarországon) keretében megjelent önálló kiadványok, illetve könyvfejezetek tartalomjegyzéke

A.

Kőrösi Zsuzsanna, Standeisky Éva, Rainer M. János (szerk.): Évkönyv IX. 2001. Magyarország a jelenkorban. Budapest, 2001, 1956-os Intézet, 310 p.

Hatvanas évek, in: uo. 9-130. p.

Kozák Gyula: Marwick szerint a (hatvanas évek) világ(a) 9-41. p.

Józsa Péter: Tíz esztendő. Alakulások a magyar értelmiségben 1967–1977 között. 42-68. p.

Rainer M. János: Kémeink az Oxford Streeten. Esettanulmányok a magyar hírszerzés történetéből, 1957–1967. 69-86. p.

Standeisky Éva: Mélyrétegi metszet. Jobboldali fiatalok az hatvanas években. 87-110. p.

Molnár Adrienne: „Minden eszközzel gátoltak bennünket”. A Borsod megyei munkástanácsvezetők sorsa a forradalom leverése után. 111-130. p.

B.

Rainer M. János, Standeisky Éva (szerk.): Évkönyv X. 2002. Magyarország a jelenkorban. Budapest, 2002, 1956-os Intézet, 525 o.

Hatvanas évek, in uo. 9-190. p.

Kozák Gyula: A hatvanas évek társadalmáról. 11-35. p.

Horváth Sándor: Urbanizáció és társadalmi integráció a hatvanas években. 36-51. o.

Valuch Tibor: A lódentől a miniszoknyáig. Az öltözködés és a divat Magyarországon az 1950-es és az 1960-as években. 52-75. p.

Tóth Eszter Zsófia: Változó identitások munkásnők élettörténeti elbeszéléseiben. 76-89. p.

Sárközy Réka: A Kádár-albumok. 90-108. p.

Molnár Adrienne: Elévülés nélkül. Válogatás az Oral History Archívum gyűjteményéből. 109-134. p.

Rainer M. János: Lemerülés vagy megkapaszkodás? Idősb és ifjabb Antall József az 1956 utáni években. 135-168. p.

Standeisky Éva: Üldözött értelmiségiek a kora Kádár-korszakban. Zsigmond Gyula, Püski Sándor és társaik pere. 169-190. p.

1956 emlékezete, in. uo. 193-285. p.

Kende Péter elnöki megnyitója, 193-194. p.

Gyáni Gábor: Emlékezeti kánonok – emlékező közösségek. 195-200. p.

Kende Péter: 1956 historiográfiája az emigrációban (1956–1989). 201-204. p.

Gömöri György: Az 1956-os forradalom emlékezete az angol nyelvű sajtóban és irodalomban. 205-214. p.

Horváth Sándor: 1956 történetírása a rendszerváltás óta. 215-224. p.

Borhi László: 1956 helye a nemzetközi szakirodalomban. 225-232. p.

Ripp Zoltán: 1956 emlékezete és az MSZMP. 233-250. p.

Rainer M. János: Másnap. Az intézményesült emlékezés, 1989–1992. 251-257. p.

Litván György: Politikai beszéd 1956-ról – 1989 után. 258-263. p.

Pomogáts Béla: 1956 az irodalom emlékezetében. 264-276. p.
Sümegei György: A forradalom vizuális emlékezete. 277-285. p.

C.

Rainer M. János (Szerk.): Múlt századi hétköznapiak. Tanulmányok a Kádár-rendszer kialakulásának időszakáról. Budapest, 2003, 1956-os Intézet, 385 o.

Rainer M. János: [Bevezető](#). 7-8. p.
Békés Csaba: Titkos válságkezeléstől a politikai koordinációig. Politikai egyeztetési mechanizmus a Varsói Szerződésben, 1954–1967. 9-54. p.
Baráth Magdolna: Magyarország a szovjet diplomáciai iratokban, 1957–1964. 55-89. p.
Germuska Pál: [A magyar hadiipar a hatvanas évek elején](#). 90-128. p.
Valuch Tibor: [„Községünkben nagy előrehaladást értünk el a szocializmus építése terén”](#). A történeti parasztság és életmódjának változásai Magyarországon az 1960-as években. 129-176. p.
Horváth Sándor: [A családok mindennapjai](#). Az abortusz és a válás Sztálinvárosban az ötvenes–hatvanas évek fordulóján. 177-210. p.
Tóth Eszter Zsófia: [„Én nem isteníttem Kádárt, de olyan ember volt...”](#). Egy Állami Díj emlékezete munkások életút-elbeszéléseiben. 211-230. p.
Majtényi György: [„Nekem a hatvanas évek...”](#). A hatvanas évek tapasztalata egy élettörténeti elbeszélésben. 231-244. p.
Molnár Adrienne: Szabadlábba ítélve. 245-269. p.
Rainer M. János: [Egy „kompromisszum” hétköznapijai – jelenetek a hatvanas évekből](#). Antall József és az állambiztonság embere. 270-298. p.
Standeisky Éva: [Tükrök](#). Népi írók, parasztpárti politikusok és a hatalom (1960–1973). 299-330. p.
Tischler János: [Politikai–gazdasági bűnügyek a hatvanas évek első felében](#). 331-371. p.

D.

Rainer M. János, Standeisky Éva (szerk.): Évkönyv XI. 2003. Magyarország a jelenkorban. Budapest, 2003, 1956-os Intézet, 310 p.

Hatvanas évek, uo. 9-93. p.

Kende Péter: Mi történt a magyar társadalommal 1956 után? 9-17. p.
Rainer M. János: [Életjelek – ezerkilencszázhatvannyolc. „Kevéssé vizsgált, ám lényeges”](#). 18-32. p.
Tischler János: [„Egy becsületes tsz-főkönyvelő egyedül többet sikkaszt, mint ez a 23 ember együtt”](#). Az Onódy-ügyről az MSZMP Központi Bizottságában, 1965. március 11. 33-50. p.
Valuch Tibor: [A bőséges ínségtől az ínséges bőségig. A fogyasztás változásai Magyarországon az 1956 utáni évtizedekben](#). 51-78. p.
Germuska Pál: [A közel-keleti magyar haditechnikai export kezdetei](#). 79-93. p.

E.

Rainer M. János (szerk.): „Hatvanas évek” Magyarországon. Tanulmányok. Budapest, 2004, 1956-os Intézet, kb. 540 p. (Megjelenés alatt)

Szerkesztői előszó

Magyarország körül a világ

Rainer M. János: „Hatvanas évek” Magyarországon – (politika)történeti

Baráth Magdolna: Magyarország és a Szovjetunió

Szabó Csaba: Magyarország és a Vatikán – egyházpolitikai adalékok a hatvanas évekből

Reformok és reflexiók

Varga Zsuzsanna: Illúziók és realitások az új gazdasági mechanizmus történetében

Germuska Pál: A haditechnikai termelés és az új gazdasági mechanizmus

Kalmár Melinda: Az optimalizálás kísérlete. Reform-modell a kultúrában 1965-1973

Kovács Gábor: Forradalom, életmód, hatalom, kultúra – a politikai gondolkodás jellemzői az 1960-as években

Üzemi hétköznapiak – odafent

Tischler János: Az Onódy-ügy, 1964

Standeisky Éva: Bomlás. A hatalom és a kulturális elit

Péteri György: Pirruszi győzelem – a „MEGÉV-ügy” és a politikai stílus változása a hosszú hatvanas években

Fotoesszé

Icsu Molnár István–Sárközy Réka–Rainer M. János: A hatvanas évek világa. Nagyítás

Üzemenet - lent

Tóth Eszter Zsófia: A fogyasztás ábrázolása munkások és munkásnők életút-elbeszéléseiben

Valuch Tibor: A hosszú háztól a kockaházig. A lakásviszonyok változásai a magyar falvakban az 1960-as években

Horváth Sándor: Huligánok, jampecok, galerik. Fiatalok szubkultúrái a hatvanas években

Magyarország világa

Varga Balázs: Párbeszéd kora – történelmi reflexió a hatvanas évek magyar filmjeiben

Beke László: Művészet a hatvanas években

Prakfalvi Endre: A hatvanas évek építészetéről

F.

Molnár Adrienne (szerk.): A hatvanas évek emlékezete. Válogatás az Oral History Archívum gyűjteményéből. Budapest, 2004, 1956-os Intézet, kb. 130 p. (Megjelenés alatt)

Előszó (Rainer M. János)

Az új hatalomról / „Kádárt hónapokon keresztül a szovjet szuronyok tartották fönn” / „Élni kell hagyni az embereket, / „Konszolidálás” / „A fő hangvétel a bizalom erősítése volt” ???

Menni vagy maradni? / „Nagy lehetőséget jelentett”

Országimázs

Ötvenhatosok a börtönben / „A hatvanas évek börtönében”

Újra szabadon / „Nem értettem, mi zajlik körülöttem”

Az újrakezdés / „Nagyon rossz volt beilleszkedni”

Téesszervezés / „Nagyon fontos volt a mezőgazdaság szocialista átszervezése”

Az ipar / „A termelés szép fokozatosan ment föl”

A gazdasági reform / „Mit várnak a melósok a reformtól?”

Kultúra / „Kellenek nekünk ilyen filmek, elvtársak?”

Tudományos élet / „Volt egy csomó pántlikázott pénz”

A magyarországi Beatles korszak / „Ebben a lakásban kezdődött a magyarországi Beatles korszak”

Politizálás / „A politikai érdeklődésünket nem veszítettük el”

1968 – Párizs, Prága / „1968 fontos esztendő volt a történelemben”

Középiskola / „Speciális körülmények közé kerültünk a gimnáziumban”

Felsőoktatás / „Utólag derült ki, hogy vannak a tankörnek még egyenlőbb tagjai”

A politikai elítéltek hozzátartozóinak diszkriminálása

„Gyerekek, erről nem beszélünk”

„A rendszernek nem tetsző irományok”

Közléspolitikai / „A szerkesztőség maga a cenzúra”

„Végül megtanultam televíziózni”

„Sorozatosa nem kaptam meg az útlevelemet”

Lakáshoz jutás / „Sikerült a lakást összehozni”

„Nem szaporodunk, konszolidálódunk”

„Kádár rendkívül szubjektív ember volt”

Az emlékezők